

KÜLTÜR EVRENİ

UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Kış / Winter / Зима 2012 • Yıl / Year / Год 4 • Sayı / Number / Число 11

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

QUARTERLY SOCIAL EDUCATION JOURNAL SUBJECT TO INTERNATIONAL PEER REVIEW

ЕКЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

ISSN: 1308-6197

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. – Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA

Tel: 0090.312 4259353 – kulturevreni@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editör/ Editor

Руководитель работы

Ömer ÜNAL

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакция

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN•Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY•Dr. Yaşar KALAFAT

Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU•Prof. Dr. Taciser ONUK•Prof. Dr. İsmail PARLATIR

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU•Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 66/9 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) – Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: hayrettinivgin@gmail.com – erhanivgin@gmail.com

www.kulturevreni.net

Fiyatı / Price / Стоимость

10 TL (Yurt içi / для граждан Турции)

15 \$ / 10 Euro (Yurt dışı / для граждан

других стран)

Стоимость подписки

40 TL (Yurt içi / для граждан Турции)

60 \$ / 50 Euro (Yurt dışı / для граждан

других стран)

Abone Bedeli / Subscription Price

Baskı Tarihi/ Press Date

01 Mart 2012

Baskı / Pres / Типография

BRC BASIM

Samanyolu Cad. No: 35 İskitler/ANKARA

Tel: 0090.312.384 44 54

Kapak Resmi:

Sivas Gökmedresesi'nin Taç Kapısının sağ ve solunda bulunan hayat ağacı

(Resmeden: Dr. Filiz BENGİ)

TÜRK HALK İNANMALARINDA TOPRAK BİR TABU MU İDİ?

WAS EARTH A TABOO IN TURKISH FOLKLORIC BELIEFS?

ЗЕМЛЯ В ТУРЕЦКИХ ВЕРОВАНИЯХ БЫЛА ТАБУ?

Dr. Yaşar KALAFAT*

Özet

Bu araştırmada halk inanmalarında toprak konusu üzerinde “tabu” itibariyle durulmaktadır. İnanç içerikleri itibariyle toprağın hangi anlamlarda kullanıldığı bu kullanımların ortak paydası araştırılmaya çalışılmaktadır. İnanç içerikli uygulamalarda geçen; toprağı, sözlü kültür verileri ile de örnekleme yapılmaktadır. Örnekleri Türk kültür coğrafyasının muhtelif kesimlerinden seçerken, İslamiyet’in yanı sıra Türklerin girdikleri diğer dinler ve daha ziyade Türklerin ilk inanç sistemi olarak bilinen Kamlık dinine de kaynak olarak başvurulmuştur. İrdelemedeki sıralama, daha ziyade hayatın doğuş, evlilik ve ölüm gibi dönüm safhaları ve bereket türü kültler etrafından alınmış örneklere göre yapılmıştır.

Halk inanmalarında toprağın yüzünün yanı sıra bir de görünmeyen yüzü vardı. Daha ziyade zahiri (dış) anlamı ile bilinen toprağın batını (iç) anlam boyutu da var mı idi?. Sözlü kültürümüzde yer alan “Sözü yere atma”, “Yere batma”, “Yerinde olmak” “Yerin dibine girmek” “Yer yeksan olmak”, “Yüzünü yere vermek”, “Yere yüzü sermek”, “Yerleri yalamak” ve benzeri gibi onlarca deyim ve özlü söz bizi toprağın görünmeyen yüzü ile tanıştırmalıdır mi idi?

Anahtar Kelimeler: Toprak, halk inanmaları, tabu, zahiri anlam, Batını anlam

Abstract

In this study, we take up the issue of earth in the folkloric beliefs in the framework of “taboo”. We try to research the ways of common ground of how earth was used to create meanings in terms of belief contents. We also try earth referred to the applications in belief contents to exemplify through oral culture data. When we choose examples from various segments of Turkish cultural geography, apart from Islamism, other religions adopted by Turks as a resource were applied in addition to “Kamlık” (Sky God) religion, known to be the first belief system of Turks, to a

* Halk Bilim Araştırmacısı-Yazar/TÜRKİYE

greater extent. Arrangement in the study was realized largely on the basis of birth, marriage and death which reflect critical periods of life and cults of experiences of fertility.

In the folkloric beliefs, there was unseen face of earth in addition the appearing face. Was there an inner, esoteric meaning dimension of earth which is known with its external, apparent meaning to a greater extent? Can the following sayings in our oral culture make us acquainted with the unseen face of earth such as “to disregard a judgment”, “to loose meaning”, “if I were him”, “to feel small”, “to become at the same level”, “to turn the eyes on the earth” and many other similar sayings and mottos?

Key Words: Earth, folkloric beliefs, taboo, external meaning, internal meaning

METİN

Kök Tengri, Mavi Gök'te idi. İnanç sisteminde Gök iyeleri gibi başlangıçtan beri var olduğu kabul edilen bir de yer iyeleri vardı. Yer iyelerinin arasında yeryüzünde olan dağ iyeleri, Taş ve kaya İyeleri, Yol iyesi gibi keza Ev İyesi, Ağaç Orman İyesi, bunların dışında olan yerin sahibi anlamında bir de yer iyesi inancı vardır. Sistemde; yer, yerin altı ve yerin üstü vardır. Kişioğlu ve Ata ve Arbak bağlantılı olarak her iki âlemde de yaşamaktadır. Her üç âlemde de ak ve kara iyeler vardır. Ak iyeler daha ziyade mavi Gök'te yerin üst katlarında ve kara iyeler ise yağız yerin altındadırlar. Yağız yer kara yer mi idi? Bu noktada yerin inanç sistemindeki yerinin netleştirilmesine ihtiyaç vardır. Toprak her zaman yer değildir ve yer de muhakkak ve sadece toprak demek değildir. Toprak başlı başına bir kültür oluştururken onun etkinliği diğer iyelerle birlikte de tezahür edebilmektedir. Toprakla ilgili inançlar hangi hallerle tabu intibası bırakmaktadırlar? ¹

Eski Türk inanç yapılanmasında yer/yir yani yeryüzü önemli bir konuma sahipti. İnsanoğlu Tanrı tarafından yaratılmış olan, Kök Tengri/Mavi Gök ile yağız Yir/Kara Yer arasında idi. Gök gibi yer de kişioğlunu koruyucu, besleyici bir karakter taşımaktadır. Yer-Sub İduk iken aslında bu tüm yeryüzünün İduk olduğu anlamına gelmiyordu. Bununla beraber yeryüzünde İduk olan ve yeryüzüne hayat verdiğine onları koruduğuna inanılan İduk Yer ve Sub'lar vardı®. Koruyucu iye/ige/ is kabul edilen, edilmiş olan sadece bunlardır. Kök Türk Kitabelerindeki ifadelerinden de bu durum açıkça anlaşılmaktadır.² Bu İduk yerler ve sular, Türkün elinden çıkmasın, sahipsiz kalmasın diye, çoğu zaman Türk Tengrisi'nin müdaha-

¹Yaşar Kalafat, “Ağrı Yöresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Toprak Kültü”, **II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu**, 08–10 Ekim 2008, Doğubazır-Ağrı

² Bu iyenin adı kaynaklarda açıkça görünemez olsa da varlığı üzerindeki görüşlerde ittifak vardır. Bu konuda; S. Divitçioğlu **Kök Türkler**, İstanbul, 1987, s. 106 Emel Esin, **Türk Kozmolojisi**, İstanbul 1997, s.34; “Ötügen Yış Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar”, **Atsız Armağanı**, İstanbul, 1976, s. 147–188

lede bulunduğu, kağan tayin ettiği yine anılan yazıtlarda vurgulanır. Böylece sistemde, bir halk, onun vatanı, vatanını kutsamış bir tanrı, tanrı tarafından tayin ve murakabesi yapılan kağan vardı.

Iduk Ötügen Yıış'da, bütün ili ve halkı koruyan iğe/iyenin bulunduğu ve kağanın oturması gerektiği mevki olarak yer mukaddesdir. Bunlara saygı gösterilmesi, bunların düşmana karşı savulması esastır.³

Yeryüzünde yaşadığı tasavvur edilen koruyucu iye hanların en büyüğü **Yo Kan** adını taşır. İnanca göre yerin ortası onun mekânıdır. Türk düşüncesinde yerin ortası **Ötüken Yıış** olarak kabul edilirse, Yo Kan'ın burada yaşamakta olduğu kabul edilmeli. Burada bulunan ulu çam ağacı, tanrı **Ülgen**'in katına ulaşır⁴

Eski Türklerde bir de **Yir Ana İyesi**'nin varlığından bahsedilir. Yerin ve toprağın sahibi olarak tasavvur edilen bu iye, bize göre yer iyesinden farklı bir şey değildir. Bize göre bu iye **Anamaygıl** itibarıyla ele alınabilir, alınmalıdır. Yakut Türklerinde bu iye "**Dipsiz Dünya**" tanımı ile dile getiriliyordu ki, bu söylem Anadolu Türk kültür dünyasında da yaşamaktadır. Kırgız Türk halk inançlarına göre buhara şehrinin koruyucu ruhunun ismi **Bababeddin** idi⁵

Anamaygıl, kutsal Ötüken'in koruyucu ruhu idi. İnanç sisteminde ülke toprağı üzerinde yaşayanlar düşmanla savaşırken görünmeyen güçler, ata ruhları da savaşa katılıyordu. Bu bir nevi topyekûn savaşı. Anamaygıl bugünkü inanç hayatımızda yer almıştır. Bu inanç ile "**yeşil sarıklılar**" olarak bilinen inanç örtüşmektedir. Kore Savaşı'nda, İstiklal Savaşı'nda, savaşan Mehmetçiğin yanında yer almış geçmişin ulu zatları inancı Anamaygıl inancının tezahürüdürler. Konu bu boyutu ile halk inançları kültürümüzün derinliklerindeki, "vatan toprağının kutsal olduğu, vatan toprağı için ölmenin mükâfatının olduğu inancı" ile ilgilidir.⁶

Bu inancın tezahürlerini Gaziantep'te **Memik Dede**'de, Muhammed **Sami/Şam Şeyhi**'nde, Ağrı'da **Şehitler Türbesinde**, **Üç Şehitlerde**, Maraş yakınlarında **Ökkeş Dede**'de, Van'da, Kars'ta, Bitlis'te, Bingöl'de, Sivas'ta ve hemen hemen Anadolu Türk kültür coğrafyasının her yerinde görmek mümkündür. Esasen toprak iyesi ile Anamaygıl ortak yanları olan farklı iyelerdir. Anamaygıl toprak ve onun altındaki üstündeki cemadat, insanat, hayvanat ve nebatattan ne var ise bütün değerlerin düşman eline geçmemesi için savaşabilen bir iyedir.

Kars'ta, Iğdır'da, Ağrı'da ve Anadolu'nun daha birçok yerinde ıssız ve belirli yerlerde, bilhassa gece güneş battıktan sonra, yerle ilgili bir iş yapılacak ise "destur" veya "destur bismillah" demek suretiyle adeta yerle alakalı görünmeyen bir

³ Divitçioğlu, a.g.e. s. 83

⁴ Bahattin Ögel, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, 1971 C.II, s. 314-318

⁵ Bengü Taş Yazıtlarında ismi geçen "**Yirci**" tabiri belki bu tabire tekabül ediyordu.

⁶ Yaşar Kalafat, "Dedem Korkut Yurdu Anadolu'da Türk Ulucanları", **Kitab-ı Dede Korkud Destanı'nın 1300 Yıllık Jübilesi Sempozyumu**, 6-8 Nisan 2000 Bakü-Azerbaycan

güçten icazet alınır. Güneşin batması ile “gün eşine veya balasına kavuşur” inancı vardır. Yerler bağlandı yer mühürlendi denir. Birçok yerde **mühürlü yere, bağlı yere** ekim ve dikim yapılmaz, ölü defnedilmez, ertesi gün beklenilir.

Muş'ta Ağrı'da, Bitlis'te Van'da daha birçok yörede yere düşülmüş ise, düşen bilhassa bir çocuk veya ocağından uzak düşmüş bir asker ise düştüğü yer tespit edilir sorulur, öğrenilmek istenir. Bu uygulamaya daha ziyade düşme olayı gece gerçekleşmiş ise özen gösterilir. Düşülen yere bazen su bazen de şeker veya tuz, bunlardan yapılmış şerbet türü şeyler dökülür. Bu uygulama, yere, yerin iyisine yapılmış bir nevi saçıdır. Düşen kimseye bir şey olmadığı için şükürü veya düşmeğe yol açan gücün düşürme işleminden vazgeçirilmesi uygulamasıdır. Bu yere bir şeyler dökme veya serpmeye işi besmele ile yapılır ve “destur” denildiği de olur. Ayrıca bu uygulamayı hatırlatan bir uygulama şekli de düşülen yere birkaç kurşun atılması idi. Bu sadakayı yerden almak isteyen pek çıkmaz, adeta o para kaza bela savmanın karşılığı olarak algılanırdı.

Yer ile ilgili inanç ve uygulamalardan birisi de yerin kulağının olduğu inancıdır. “**Yerin kulağı vardır**” değimi, çevrede kimse olmasa da bazı şeylerin söylenilmesinden sarfınazar edilmesi uygulamasıdır. Duyulmasının istenilmediği şeyleri adeta kişiöğlü kendisi ile bile konuşmak istemez, adeta bunun yer tarafından duyulabileceği onun da sakınca yaratabileceğine inanılır. Yerin kulağının olduğunun düşünülmesi onun canlı olduğu inancı ile izah edilebilir. Halk inanmalarına göre yer bizzat duyabilmekte veya yerde onun adına duyabilen bir canlı bir kuvve vardı. Bu nokta ilahî tecellinin yere yansıması ve tasavvuftaki cemadatın yerine çağırım yapmaktadır.

Bu değimi hatırlatan ve onunla aynı mesajı taşıyan ve Van Gölü Çoruh ve Aras Türk kültür çevresinde de yaşayan bir diğer deyim de “**Toprak haber götürmesin**” değimidir. Ölmüş bir kimsenin aleyhinde muhtemel bir tehdidin önlenilebilmesi için “toprak haber götürmesi” veya toprağı haber götürmesin, denir. Böylece toprağın haber taşıyıcı olabileceği inancı ile karşılaşılır. Ayrıca “yerinde olmak” deyiminde olduğu gibi kişiöğlunun yer âleminde tuttuğu, tutabildiği, onun için kişiye özel belirlenmiş, belirli evsafi olan ve bu evsaf yalın gözle görünemeyen bir yeri vardı.

Toprakta olduğuna inanılan vasıflardan birisi de onun saklayıcı da olabildiği ile ilgidir. Kars ve Ağrı'da kaybolan bir şeyin bulunması için bazen şeytan aldı götürdü ve bazen de “**toprak aldı sakladı**” veya “**yer yarıldı içine girdi**” gibi ifadeler kullanılır.

Türk kültür coğrafyasının Alevi inançlı Müslüman halkı arasında ölü defnedildiği zaman “**Toprağı sırlandı**” denir. Bu ifade Sünni inançlı kesimde mesela Van'da Kars'ta toprağı verdik veya toprağı emanet ettik şeklinde yaşamaktadır. Bilhassa ölenin bayan yakınları ölen kimse için “o şimdi toprağın koynunda” derler. **Toprağın bağı** ve **toprağın koynu** inançları vardır.

Gürcistan'ın Karapapak bölgesi olan Borçalı'da pazara satılmak için getirilmiş patates soğan mallardan bir iki tanesi yuvarlanır ve kendisine bir dip köşe bulur ise,

onu bulmak, almak için ısrarlı davranılmaz onun için “yerin hakkı” denir. Yerle kastedilen topraktır.⁷

Sözlü kültürümüzdeki “Sözü yere Atma”, “Yere batma”, “yeryerde olmak” “Yerin dibine girmek” “yerle yeksan olmak”, “Yüzünü yere vermek”, “yere yüz sürmek” “Yerleri yalamak” değim ve özlü sözleri bu noktadan hareketle anlamlandırmak mümkündür. Yere özellikleri olan canlı bir yapılanma olarak bakınca yere atılan söz İlahî içeriği olan Gök âleminden aşığı âlemlere atılmış olmaktadır. Keza, yere batmak, yerin dibine girmek ve diğerleri statüsü belirlenmiş olan yerin de altına gitmek, onunla yeksan olmak, ona yüz sürmek, onu yalamak anlamında olacaktır.

Gagavuz Türklerinde mezarlığın adı “kara yer” dir. Bu tanımlama Anadolu Türklerinde de vardır. Kars’ın en büyük mezarlığının adı Karadağ’dır. Öldü veya öldürüldü denileceği zaman halk dilinde Karadağ’a yolcu oldu denir. Bebekler seviirken “seni yer yemesin” veya “Karayere girmeyesin” denir.

Toprak-mezar ve toprağın altı-mezar ilişkisi konumuzla dolaylı da ilgidir. Ancak toprak-tabu bağlantısı araştırılırken yeraltı âlemi olarak algılanabilecek mezarın konunun büyük ölçüde dışında tutulması gerektiğine inanıyoruz.

Sorgun’da büyü yapmak amacıyla kullanılmamış kilit ve anahtar alınarak “damat bağlama” veya “Damat Kitleme” uygulaması yapılır. Birçok yerde bu arada Van’da ve yakın çevresinde kötü maksatla yapılan muska muhatabın eşiğın altına gömülür. Büyü bozmak için de kötü niyetle yapılmış muskalar bulunur ya akıp gitmeleri için suya atılır toprağa gömülürler veya topraktan çıkarılıp yakıldığı olur.⁸

Toprak-insan bağlantılı inançların derinliklerinde “Topraktan geldik toprağa gideceğiz” tefekkürü vardır. İnsanoğlı topraktan yaratılmıştır.

“Yerden hâsil olan yere karışır

Sırdan hâsil olan sırı karışır

Nardan hâsil olan nâra karışır

İblisin mekânı kızgın saç olur”⁹

Yakını çok genç yaşta ölen bir kimseye başsağlığı dilenilirken “Sizler sağ olun”, “toprağınca yaşayın” denir. Böylece ölen kimse ile geride bıraktıkları arasında uzun ömürlülük konusunda bir bağ kurulmuş olunur. Toprağı çok olmak ölen şahıs için hayırlara vesile olacağı inancı vardır. Bunun için olmalı ki, yakınları ölenin mezarına toprak atmayı onun için bir hayır hasenat, işlenmiş olunan bir son vazife olarak algılanır. Toprak yığılmak suretiyle tepeleştirilen ünlü şahıslara ait

⁷ Yaşar Kalafat “Gürcistan Türk Halk Sufizmi” **Orkun Dergisi**, Ocak 2003 S. 30 –34; **İçel Kültürü**, Ocak 1999 S. 61 s. 9–13; **Folklor ve Edebiyat**. s. 147–152

⁸ Yaşar Kalafat, “Alanya Yöresinde Kilit-Bağ Kitlemek – Bağlanmak”, **Alanya Tarih ve Kültür Semineri III**. 1999.1997.1998.1999.2001, Alanya 2004, sh. 492–496; **Er-dem Türk Halk Kültürü Özel Sayısı III**. Eylül 2001 S. 39 589–597

⁹ Abdullah Ercan, **Çorumlu Şairler**, Mehemed, s.129

kümüls türü mezarların izahı belki de bu şekilde yapılabilir. Hayatta iken “bir yudum su vereni yoktu” ifadesinde olduğu gibi ölünce de “**bir kürek toprak atanı çıkmadı**” mealinde sözler vardır.

Azerbaycan Türk kültür coğrafyasından Şirvan’da ölünün yakını iken onun definde bulunup mezarına **toprak atmayan** kimsenin rüyasına o ölünün gireceği inancı vardır. Rüyaya girmek suretiyle ölümler ile diriler arasında bir iletişim kurulduğu inancı Van Gölü havzası dâhil Türk kültür coğrafyasının her kesiminde vardır. Mesela Ahlat’ta benzeri yerlerde de olduğu gibi yakını rüyasında gören şahıs uyanınca onun ruhuna Kur’an okur. Ertesi gün de sadaka verir. Ortodoks Türklerde bu uygulamaya kedi ve köpeklere de yiyecek ikramında bulunmak da vardır.¹⁰

Keza ölen şahsın mensup olduğu din de dikkate alınarak “**toprağı bol olsun**” veya kişinin hayatta iken iyi veya kötü olarak bilinişine göre “**toprağı derin olsun**” denir. Bununla adeta derin toprağa defnedilmiş kimsenin hortlayarak zararlı olmasının engellendiği temenni edilmiş olunur. Azerbaycan halk kültüründe hakaret anlamında “derin gitmişin balası” değimi vardır.

Azerbaycan Türk Kültür coğrafyasında tedavisi uzun süren bir türlü iyileşmeyen veya ölmeyen ağır hasıllar için kendisinden pek de memnun olunmamış ise, “**Ruhu kendine yer bulamıyor**” denir.

Halk inançlarında toprak ile ölen şahıs arasında, kişi daha ölmeden bir bağın olduğu inancı vardır. Bu durum “**toprağı çekti**” deyimi ile dile getirilmektedir. Kişinin içeceği suyu olduğu onun kişiyi çektiğine bu çekimin önüne geçilemeyeceği inancı vardır. Öleceği yerin toprağının kişiyi öleceği yere çektiğine inanılır. Bu inanç Karay Türklerinde çok daha kuvvetlidir. Gurbette ölmüş ve dindaşlarının bulunduğu dünyaya geldiği yere getirilip defnedilmemiş kimsenin ruhunun rahat etmeyeceği inancı vardır.

Bu inanç “Gözü arkada kaldı” değimi ile sıla özlemi içerikli olmak farklı bir formatta gelişmiştir.. “**Sıla toprağı**”nın getirilerek bu ihtiyacın karşılanması çalışmaları yapılır. Bu inancın başka bir tezahür biçimi ulu zatların buldukları mezarlıklara, aynı mezarlığın toprağını paylaşmak amacıyla gömülme istek ve uygulamasıdır. Bazı hallerde de ulu zatlar oldukları kabul edilen şeyhlerin uzak diyarlardaki türbelerinden getirilmiş toprakların mezarlara serpilmeleri istenir. Getirilen bu toprağın farklılığına ululuğuna inanılır.

Şii-Caferi inançlı Müslüman Türklerde Kerbela’dan getirilmiş toprakla mevtanın kolluklarına tekbir, kelime-i şahadet yazılır. Ayrıca namazlarda kibleye konulan “**Kible taşı**” veya “**Namaz taşı**”nın toprağı da keza kutsal yerlerden alınmış toprağın baskılanması ile yapılır. Bu toprak da ululuğuna inanılan bir topraktır.

¹⁰Yaşar Kalafat, “Çorum ve Çevresi Merkezli Türk Kültürlü Halklarda Saçı”, **Osmanlı’dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu, 23–25 Kasım 2007**

Kıble taşı veya mühür mübarek muamelesi görürler. Çok kere tespihten seccadeden daha fazla itibar görürler.

Bununla beraber mühürün öpülüp başa konulduğu nadir olsa da görülebilirken, mühüre el basarak yemin edildiği görülmemiştir. Kerbela toprağının mübarekliği orada yapmakta olan veya orada kanı dökülmüş olan zatların dinî itibarından gelmektedir.

Suyun bilhassa akarsuyun kirletilmesi israfı yasaklanmış iken toprak için konulmuş böyle bir yasaklama yoktur. Toprak besleyen, doyuran nimetlerin kaynağı olarak manevi itibar görür. Bu özelliği onun tabu olduğuna işaret etmez. Bir dönemin tabusu olan ve günümüzde ismi kodlanan kurt, ayı, yılan gibi unsurlarda olduğu gibi toprak kelimesi örtülenerek anlatılmamaktadır. Onun İslamiyet'ten de gelen canlı olduğu inancı sözlü kültüre sinmiştir.

Toprak su olmayınca teyemmümde kullanılmaktadır. Bu noktada toprak da sıralamada sudan sonra yer almış olsa da paklayıcıdır. Allah ölümünden sonra toprağı tekrar dirilteceğini buyururken onun canlılığına işaret diyordu.

Mezar toprak bağlamında başka inançlar da vardır. Mezara toprak atan kimsenin 3 ve çok kere de 7 kürek atmakla yetinmesi istenir. Ayrıca mezara toprak atan kimselerin toprak küreğini elden ele alması istenilmez kürek yere konulur ve yerden alınır.

Mezara toprak atılırken mevtanın yakınlarından bilhassa oğullarından küçüklerin unutulmamasına dikkat edilir. Onlara yardımcı olunur toprak atmaları sağlanır. Belki de bu uygulama çocuklara babaların öldüğünü inandırma içindir. Bu uygulamaya “**toprağa verme**” denir ve bu uygulamanın erkek evlatlar tarafından yapılması istenir.

“**Ölü Toprağı**” ile ilgili inançlar da vardır. Bu toprağın ağırlık verdiğine, üzerine serpilene uyur haldeki kimsenin uyanmada zorluk çekeceğine inanılır. Ayrıca ölen yakınına bir türlü unutamayan normal hayata dönmekte zorluk çeken kimseler için “**soğukluk vermek**” adına bu toprakla bazı uygulamalar da yapılır.

Iduk yer ve suları birbirlerinden ayırarak ele almak çok kere fazla kolay olmayabilmektedir. Tunceli yöresinde büyük gövdeli ağaçlara kutsiyet atfedilirken kurbanlar bu ağaçların dibindeki yerlerde kesilmekte bu yerler de, antlar bu yerlerde yapılıyordu. Buralarda verilen sözlerden vazgeçilmiyordu. Çocuklar bu mübarek yerlerde sünnet edilir buraların suyu olduğu gibi toprağı da kutsal kabul edilir ve çeşitli ihtiyaçların yerine getirilmesi için kullanılırdı. Bu tespit de ulu zatın mezarından getirilen toprakta hikmet aranılması gibi hikmetin ulu zattan mı, kutlu ağaçlarda mı olduğu hususu tartışılabilecektir. Bize göre bu bulgularda toprak bizzat kut değil kutun adeta taşıyıcısı aracıdır. Nitekim Birçok yerde olduğu gibi İğdır ve Ağrı'da da Hıdrellezde gül ağacının dibi eşilerek toprağa **dilek küpü** gömülür.

Karakalpaklarda **Edraspan** olarak bilinen üzerliğin içerisine konulan tütsülenilecek evin önünden alınacak toprak da vardır. Üzerliğe konulan nesnelere koruyuculuğuna inanılan nesnelere iken bu kere korunması istenilen binanın önünden alınmış

toprağın da katılmış olması farklı bir tespittir. Bu tespit de kutu içeren toprak değil toprak kutun taşınmasında aracıdır.

Kahraman Maraş'ta yılan tarafından sokulmuş kimsenin tedavisi için “**Toprak Efsunu**” diye bilinen uygulama yapılır. Aydın'da cenazenin defnedilip toprağa verildiği gün “**Toprak Mevlidi**” diye bilinen bir mevlit okutulur.. Ayrıca toprağa bu münasebetle kazmayı ilk vuranın gönlünü hoş etmek için ona bir hediye verilir.

Karakalpakistan'da **Cömert Kasap** diye bilinen ve bebek özlemi duyan anneler tarafından tepesinden aşağıya yuvarlanılan bir toprak yığıntısı vardır. Bu tepe ziyaretçilerin buraya her ziyaretlerinde attıkları bir avuç toprakta oluşmuştur. Bu bulguda da hikmet mekâna ismini veren zattadır. tepenin, yükseltinin oluşması onun kerametinden yararlanmak için ona yapılan **toprak saçısı**'ndan oluşmuştur. Toprak saçısını yağmur duasında da görmekteyiz. Hatta mezara atılan toprağın da saç olabileceği üzerinde durulabilir.

Malatya'da sarılık hastalığına Yakalanan Çocuk İsmail dede sarılık Ocağı'na götürülür. Orada yumurtanın sarısı ocağın toprağına gömülür beyazı çocuğa yedirilir ve “Al sarımı ver ağımı” denir.¹¹ Bu bulguda keramet toprakta değil İsmail Dede'dir Torak ise benzerlerinde olduğu gibi aracıdır.

SONUÇ

Böylece, Türk kültürlü halklarda “Yer İyesi” tanımlaması ile bir “yer inancı”nın yaşadığını, yer iyesine dair yapılmış yazılı kaynaklar ve sözlü kültür ürünleri ayrıca bazı inanç içerikli uygulamalardan yola çıkarak da örnekleyebiliyoruz.

Bu iye; duyan, haber alabilen, haber taşıyabilen, saklayabilen, emanet edilebilen, şahitlik yapabilen, saç kabul eden, uğruna ölünen, özlem duygusunu körükleyebilen, vatan müdafaasında; yaşayanlar, görülebilenler, yaşamayanlar ve görünmeyenlerle birlikte savaşabilen, bir iyedir. Bu iye bazı İslamî folklorik değerlerle de bütünleşmiştir.

Bu iyenin diğer iyeler gibi kut bağlantısı örneklenebilirken toprağın halk inanmalarında tabu olduğu, oluşturduğu söylenememektedir.

¹¹ Kaynak kişi; İsmail Şahin, 24-26 Kasım 2010 Van